

DOI 10.31558/2617-0248.2022.7.2

УДК 32:325.3 (351)

**ПОЛІМОРФІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ:
СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-3139>**Узун Ю. В., д. політ. н., доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**

В статті представлено дослідження процесу поліморфізації політичного простору обумовленої ускладненням структур та відносин різнорівневих територіально-політичних систем (ТПС) внаслідок глобального тренду політики децентралізації національних утворень, адаптації територіально-політичних систем субнаціонального рівня до стандартів, які висувають наднаціональні системи подібні ЄС, як і практики асиметричного багаторівневого управління та поліцентричного врядування. Зазначено, що просторова революція в теоретико-методологічних підходах кінця 60-х років ХХ ст. продемонструвала актуальність науково-теоретичного обґрунтування конструювання політичного простору в умовах глобалізації, регіоналізації та детериторіалізації політичних відносин. З одного боку, базовий концепт територіально-політичного процесу – «територіальне володіння» був трансформований на концепт «просторового розвитку та планування», що підтвердило тенденцію розмежування територіальних та політичних процесів в тому числі через утворення глобального політико-інформаційного простору та електронних політичних технологій. З другого боку, розвиток складної територіально-політичної системи ЄС продемонстрував можливості втілення ідей реконструкції великих просторів, модель реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу та децентралізації територіально-політичних систем. Процес реконструкції політичного простору супроводжується формуванням нових політичних акторів, інституціоналізацією їх як територіально-політичних систем, реструктуризацією національних систем, розвитком регіону як модульної одиниці реструктуризації ТПС.

Ключові слова: територіальна політика, політичний простір, політичний процес, децентралізація, поліморфізм систем, структури, територіально-політичні системи.

Uzun Y.V. Polymorphization of the political space: structural analysis of systems

The relevance of the study of the process of polymorphism of the political space is due to the complication of structures and relations of multi-level territorial and political systems (TPS) as a result of the global policy trend of decentralization of national entities, an adaptation of territorial and political systems of the sub-national level to the standards put forward by supranational systems similar to the EU, as well as the practice of asymmetric multi-level management and polycentric governance. Spatial revolution in theoretical and methodological approaches of the late 60s of the 20th century. demonstrated the rejection of methodological nationalism and the relevance of the scientific and theoretical justification of the construction of political space in the conditions of globalization, regionalization, and deterritorialization of political relations. On the one hand, the basic concept of the territorial and political process – "territorial ownership" was transformed into the concept of "spatial development and planning", which confirmed the tendency to distinguish territorial and political processes, including through the formation of a global political and informational space and electronic political technologies. From the second dock, the development of the complex territorial-political system of the EU demonstrated the implementation of the ideas of the reconstruction of large spaces, the model of the implementation of the spatial development strategy in the conditions of the deterritorialization of the political process and the decentralization of territorial-political systems. The process of reconstruction of the political space is accompanied by the formation of new political actors, their institutionalization as territorial and political systems, the restructuring of national systems, and the development of the region as a modular unit of the restructuring of the TPS.

Keywords: territorial policy, political space, political process, decentralization, polymorphism of systems, structures, territorial-political systems.

Актуальність дослідження процесу поліморфізації політичного простору обумовлена ускладненням структур та відносин різнорівневих територіально-політичних систем (ТПС) внаслідок глобального тренду політики децентралізації національних утворень, адаптації ТПС субнаціонального рівня до стандартів, які висувають наднаціональні системи подібні ЄС, як і практики асиметричного багаторівневого управління та поліцентричного врядування.

Просторова революція в теоретико-методологічних підходах кінця 60-х років XX ст. продемонструвала актуальність науково-теоретичного обґрунтування конструювання політичного простору в умовах глобалізації, регіоналізації та детериторіалізації політичних відносин. З одного боку, базовий концепт територіально-політичного процесу – «територіальне володіння» був трансформований на концепт «просторового розвитку та планування», що підтвердило тенденцію розмежування територіальних та політичних процесів в тому числі через утворення глобального політико-інформаційного простору та електронних політичних технологій. З другого боку, розвиток складної територіально-політичної системи ЄС продемонстрував втілення ідей реконструкції великих просторів, модель реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу та децентралізації ТПС.

Процес реконструкції політичного простору супроводжується формуванням нових політичних акторів, інституціоналізацією їх як ТПС, реструктуризацією національних систем, розвитком регіону як модульної одиниці реструктуризації. Академічним завданням, який впливає на *мету* цього дослідження є аналіз поліморфізації політичного простору та підходів щодо визначення основних змін в структурах ТПС.

Теоретичний аналіз понять «простір», «територія», «місце», «територіалізація простору» відбувалася в межах міждисциплінарного аналізу на основі методологічних підходів та наукових концепцій другої половини XX – початку XXI ст. [с. 19–66]. З середини XX ст. ключовими процесами були представлені *долання простору та виробництво простору*. В концепціях школи «просторового аналізу» (Ф. Шеффер, В. Айзард, Д. Гарві, У. Тоблер) та «регіонального аналізу» (М. Баранський, І. Масергойз, А. Синявський, Я. Машбиць) з акцентом на скалоцентризм поняття «територія» визначали як тотожне поняттю «місце», але в значенні «знеособленого», інкорпорованого державою об'єкта.

Західна школа сприйняла триєдність функціоналістських концепцій Р. Гартшорна, С. Джонса, Ж. Готтмана, орієнтованих на аналіз співвідношення доцентрових та відцентрових сил в державах та їх союзах. Простір досліджувався в контексті діалектики рухів: просторової диференціації світу і циркуляції в просторі. Категоріями аналізу стали: регіон, перехрестя, вузли циркуляції, мегаполіс (Л. Мамфорд, Ж. Готтман). Поняття «політичний простір» розглядалося як більш об'ємне ніж «територія», що акумулює «образи місця», мобілізує спільноту, а «циркуляція» – як творення «територіальності політичного». В схемах глобальної політичної просторової диференціації (А. Страуса, С. Коена) були впроваджені категорії: «глобальне уніполе», «геостратегічні сфери», «геополітичні регіони», «дисконтинентальні пояси», «субнаціональні ворота», «інтерстратегічні сфери», «інтрагеополітичні регіони». Поняття «місце» уособлювало архаїку, розглядалося як залежне від прогресивного «простору», зводилося до «розміщення». «Регіональні» та «електоральні дослідження» А. Зігфріда, Дж. Прескотта, Р. Джонстона, С. Рокана, дослідження в межах світ-системного підходу І. Валлерстайна, Ф. Броделя, А. Франка, Дж. Модельскі, категоріями аналізу визначали: світ-економіку, світ-імперії, панівне місто, суперскладності, регіональні системи політій, регіональні макрополітії, суперструктури, акефальні політичні міні-системи. Політичні системи як об'єкт аналізу були представлені Д. Істоном, П. Тейлором; системи соціального порядку та дії – Т. Парсонсом; відносини системи та структур в теорії структурації Е. Гіденса, в працях Б. Андерсона, Б. Верлена [9].

«Просторова революція» 1967 р. повернула суб'єкта в процеси диференціації ТПС як детермінованих соціальною дією та когнітивним переосмисленням. Відбулась відмова від «методологічного націоналізму» в прагненні деконструкції ієрархічних систем. Простір досліджувався як соціально-конструйований. Ключовим об'єктом аналізу стало «місце». Основу трансформації склав постмодерний дискурс: М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ф. Гватарі, Ж. Дерріда. Сформувалися дискурси щодо: зв'язку стратегії-географії-ідеології (І. Лакост, П. Гулд, Б. Беррі); когнітивних комплексів простору та методології критичної (Дж. О'Тоал, С. Делбі) та внутрішньої геополітики (І. Лакост, М. Фуше), а згодом їх критика з боку соціального конструктивізму (Ф. Кратчвіл, О. Вендт, Дж. Реггі). Концепція просторової «гетеротопії» витіснила часову парадигму досліджень (М. Фуко). Ідеї конструювання простору та територіально-політичних систем отримали розвиток у Ж. Леві, К. Раффестіна. Виникли концепції: зміни якості суверенітету (К. Волтц, І. Дудачек), кінця території (Б. Баді), їх критика в працях С. Жижека, К. Хейя. Об'єктом аналізу Е. Кейсі, Р. Сека, Дж. Егню, І-Ф. Туана стало співвідношення місця-простору-територіальності [8, с. 19–66]. Концептуалізація понять «територія», «простір», «місце» здійснювалася в роботах В. Вахштайна, І. Прохоренко, Б. Родмана, І. Семененко, Р. Туровського, Б. Яценко, С. Коч. Визначення поняття «політичний простір» як категорії політичного дискурсу представлено в працях П. Бурд'є, К. Раффестіна, А. Рьомелле, Р. Туровського, С. Сассен, Є. Хана. Критерії диференціації простору соціальної взаємодії в контексті аналізу сукупностей різнорівневих територіальних соціально-економічних систем (ТСЕС), територіально-суспільних систем (ТСС), територіально-політичних систем (ТПС) та геополітичних систем (ГПС) з іманентними їм структурними відносинами досліджувалися Є. Алаєвим, Б. Хорєвим, П. Баклановим, Г. Підгрушним, Т. Субботіною, А. Чістобаєвим, О. Шаблієм.

Диференціація та структурування політичного простору має історію від початку формування ранніх територіально-політичних утворень анклавного типу (протодержавних утворень, міст-полісів, або ранньокласових держав) до сучасної ситуації існування глобального політичного простору відкритого

типу, де територіальний чинник є не *основою існування* політичної системи, а *інструментом* її структурування (ієрархізації, деієрархізації).

Розробляючи концепцію територіальних систем франко-швейцарський дослідник К. Раффестін в роботі «Для географії влади» показав процес територіалізації, як привласнення простору [13]. Згідно Раффестіну територія утворюється з простору внаслідок дії акторів. В цій дії – конкретний або абстрактний актор *територіалізує* простір (через його репрезентацію), перетворює його в плацдарм. Раффестін посилається на концепт А. Лефевра «*виробництво простору*», вважаючи, що Лефевр найкраще виражає механізм перетворення простору в територію через його модифікацію мережами доріг, каналів, залізничних шляхів, банківських мереж та інше [5]. Особливість концепції Раффестіна в тому, що він розглядає *процес формування територіальної системи як процес політичний*: процес визначення цілі, проектування простору розглядається як інструмент влади, оскільки створення уявлення – це вже привласнення, утримання, контроль. Актор, який проектує, реалізує об'єктивацію простору і представлений простір стає відношенням. Репрезентація забезпечує постановку сцени, організацію проекції влади. Таке бачення політичного процесу, який формує територіальність, збігається з положеннями Е. Соджа про сіноїкізм як політизований процес, в якому окремі особи або групи займають точки в просторі і розподіляються за випадковими, регулярними або концентрованими шаблонами заданої структурної гри [15].

Дистанція влади, яка розуміється в просторових і часових термінах, стосується взаємодії учасників системи координат і дозволяє фіксувати скупчення, вузли, функціональну, структурну та ієрархічну диференціацію як *впорядкування простору*. Ці ієрархічно організовані системи осередків, вузлів і мереж забезпечують контроль над тим, що можна розподіляти або володіти; дозволяють встановлювати і підтримувати один або кілька Порядків; дозволяють домогтися інтеграції та згуртованості територій. Ці системи складають оболонку, в якій виникають владні відносини. Відтак, «образ – це форма, яку приймає структура, якою управляє система цілей та дій носіїв влади (домінуючих акторів)» [13]. Раффестін пропонує координатну тривимірну типологію територіальних систем, яка підсумовує *виробництво територій*, що відбувається постійно, а інерція утворює силове поле (скупчення енергій, інформації, ін.) [13, с. 206].

Територіальна система постає і продуктом, і засобом виробництва. Як засіб вона позначає територію, територіальну організацію владних відносин, а як продукт – кристалізує енергію і інформацію, структуровану кодами, які можна розшифрувати через вигоди і витрати, акторів організованого Порядку. Виникнення осередку (сітки, клітинки) є свідченням накопичення сили або влади [13, с. 199]. Територіальна сітка є проекцією системи меж або функціоналізованих кордонів, і при цьому розмежування фіксує ізоляцію або прояви сили в певній галузі. Сітка може включати рівні, які визначаються функціями, і залежно від важливості і характеру функцій дослідник фіксує стан централізації чи децентралізації системи. Ускладнені *сітки як образ влади домінуючих акторів*, містять і сітки, і імплантації точок, що володіють просторово-часовою оболонкою. Ці елементи знаходяться під впливом мереж зв'язку, і мережеві зміни призводять до змін у соціальній базі груп. Розмір мережі не буває випадковим: він кристалізує групу факторів фізичних та соціальних. Мережі політичного походження, на думку Раффестіна, є більш стабільними та їх межі наслідуються, в той час, як економічні – є динамічними. Перші зафіксовані де-юре, другі – де-факто.

Відтак, маємо справу з просторовою організацією політичного життя суспільства, територіальними поєднаннями політичних сил у їхній зумовленості поєднаннями багатоманітними чинниками. Форма, яку створює структура задається системою цілей та дій носіїв влади, трансформується постійно. Територіальні властивості системи (опорні точки, анклав, ексклави, коридори, дисперсна точкова основа, компактна масивна) стають ресурсами для розвитку політичної системи та її структур.

Територіальність постає засобом реалізації політичних інтересів, що прагнуть втілення, визнання, унормування, стабілізації («заморожування структури – того, що описано С. Ліпсетом та Ст. Рокканом, як процес соціально-політичного розмежування в просторі реалізації політичних відносин). В концепції соціально-політичних розмежувань (*cleavages*) Ліпсета-Роккана процес «*територіалізації*» розгортається «знизу-доверху», оскільки базові соціально-політичні ідентичності виникають внаслідок природного розвитку суспільства [12]. Структурованою надбудовою постають *позиції* – політичні актори, що прагнуть визнання та статусу, та *інститути*. Вони формуються в процесі усвідомлення та артикуляції політичних інтересів представниками соціальних груп та на основі широкої соціальної бази. Ці політичні інтереси актуалізуються в умовах знакових подій, які потребують оновлення між-інституційних відносин і виражаються як прагнення до централізації або децентралізації, стандартизації або дерегуляції, перерозподілу прав, ресурсів, можливостей, тощо. Відповідно до концепції Ліпсета-Роккана, інституційні пороги (участі в політиці та реалізації влади) можуть посилювати інституціоналізацію розмежувань чи перешкоджати їй, обумовлювати поглиблення структурних соціально-політичних розмежувань. Цими порогами є: *пори́г легітимації*, що характеризує конвенційність інструментів, за допомогою яких держава вирішує політичні конфлікти; *пори́г включення*, що вказує на ефективність та рівність політичних та громадянських прав у різноманітних групах щодо застосування інструментів впливу на прийняття владних рішень, визначає права опозиційних політичних сил, механізм їхнього доступу до державної влади; *пори́г представництва*, який визначає можливості прямої участі або релевантність механізму представницької участі в реалізації влади на всіх

рівнях її реалізації; *пори́г мажоритарного правління*, який визначає, чи існують в системі механізми стримувань і противаг, чи може партія здійснити структурні зміни в політичній системі.

Поглиблює цю схему соціально-політичних розмежувань німецька дослідниця А. Рьомелле, яка вказує, що поняття «розмежування» містить компоненти двох видів конфліктів: 1) *структурних* (розділювальна диференціація, що існує між групами, усвідомлення диференціації та асиметрична організація захисту групових ідентичностей і цілей) та 2) *сутнісних* (соціальні конфлікти, що відображають традиційні поділи стратифікації, та політичні, які визначаються як розмежування в ідейно-політичних поглядах та моделях поведінки з реалізації установок) [14].

Розмежування через структурний та сутнісний конфлікти обмежують *входження* в політичну систему, яку за концепцією Д. Істона формують структури інститутів, які втілюють умовний Порядок, що розвивається під впливом «вхідних запитів» та зберігається відносно стійким за умов внутрішньої здатності інституцій вирішувати конфлікти та збалансовувати інтереси, що і демонструє система на її «виході», як ефективні рішення та дії влади [11]. Утворюваний Порядок системи втілюється в просторі політичних відносин як структурована та територіалізована система, межі якої проявляються як межі легітимного порядку та територіального верховенства. Ця територіалізація виражається в історичній динаміці територіально-політичних утворень різного статусу (держав, залежних територій, що мають власні інтереси «на вході»). Таку територіалізацію демонструють історико-територіальні масиви: етнополітичні системи, протодержавні та державні утворення, династичні володіння, цивілізаційні комплекси, універсальні комплексні угруповання країн (регіони різного масштабу, та функціональної спрямованості).

Змінність хронотопів, відома, наприклад, як «геополітична циклічність» або зміна «великих циклів в історії», розроблювана М. Кондратьєвим, Дж. Модельскі, Т. Девезасом, У. Томпсоном, П. Тейлором, демонструє послідовну зміну геополітичних порядків, як структурованих та унормованих системних утворень різного масштабу. Глобальний процес такого геополітичного системоутворення визначається П. Тейлором як «перша конкурентна епоха», або у вітчизняній літературі як Вестфальська геополітична епоха (1647–1815 рр.). Характерною її ознакою є територіалізація, активний процес привласнення (окупації), процес конкурентної боротьби національних держав за територіальний простір. Територіальним втіленням інкорпорації захоплених територій стала імперська система територіального володіння з характерним принципом «ієрархізації порядку» в утворюваних імперських системах. В наступні геополітичні епохи, які мали специфіку конкурентної боротьби та легітимації Порядку, такі як Віденська (1815–1919) та Версальська (1919–1945), підтримуваний Порядок будувався на основі визнання територіального верховенства держави як територіально-політичної системи з такими морфологічними характеристиками: «компактна система територіального володіння» (була характерна, наприклад, Російській, Османській імперіям), «анклавна (закрита на ключ) система територіального володіння» (була притаманна Китайським імперіям), «територіально розрізнена система володіння» (характерна Британській, Французькій, Німецькій імперіям). Класична геополітика виходила з географічної, і перш за все, територіальної детермінованості політичних систем, пов'язуючи їх розвиток з розвитком державної присутності на віддалених територіях, оскільки держава сприймалася як «біогеографічний організм», укорінений в ґрунті. Держава втілювала власну могутність та політичну цілісність шляхом поширення єдиної ідеології на привласнених територіях, а також, адміністративної, культурної, та інших форм присутності в межах розширеного геокультурного ландшафту. Теоретичні стандарти примордіалізму та органіцизму втілювалися в цих процесах під протекцією націоналістичної гегемонії в упорядкуванні та контролі всього політичного. Імперські метрополії опікувалися проблемами кратнополітики (за Р. Челленом) – політики орієнтованої на організацію влади, та забезпечення соціально-політичної лояльності в привласнених територіях.

Новий геополітичний порядок Потсдамської епохи продемонстрував можливості зміни ієрархічної логіки конструювання глобальних та макрорегіональних територіально-політичних систем. Міжнародні актори проголосили мету деколонізації, деієрархізації глобалізованих політичних систем. Були застосовані інструменти детериторіалізації, ефективність яких обґрунтовувала школа постмодерністів. Концепт «територіального володіння» був замінений концептом «просторового розвитку», що обумовило твердження в концептуально-теоретичному полі поняття «простір».

Тепер, замість володіння територією та ресурсами, які пов'язувалися з нею, геополітичні актори, створюючи проекти присутності, використовували поняття «простір». Створюючи такі проекти, актори геополітики реалізували *об'єктивацію простору* і представлені *простори* ставали *відносинами влади*, репрезентація яких забезпечує постановку сцени та організацію проекції влади. Цей процес детериторіалізації подібно процесу формування територіальних систем є *політичним процесом*, передбачає визначення мети, інструментів її реалізації. Акторами детериторіалізації виступають субрегіональні та макрорегіональні наднаціональні організації, міждержавні транснаціональні єврони (єврорегіони, метрополії), і самі держави, які «виводять» інструменти реалізації національної мети (наприклад, національні вибори) за межі державних кордонів, поширюючи простір власної політичної присутності. Політичний простір формується поверх державних кордонів. Прикладом такої політики, сьогодні, виступає діаспоральна політика, коли держави використовують діаспоральні споріднені групи для отримання необхідного політичного результату в контексті виборів національних, як лобістські структури, як агентів впливу, як соціальну основу політичного, а іноді

і геополітичного впливу. В такому разі політичний простір постає дисперсним, мережевим, повторює морфологію розселення певних груп (етнічних чи національних меншин), політика метрополії стає орієнтованою на мережу, з утвореними в ній вузлами та лініями впливу. Сьогодні відомо, що ряд держав активно використовують діаспоральну політику (Хорватія, Туреччина, Угорщина, Польща, Болгарія, Албанія, та інші) для забезпечення позатериторіальної гео економічної, геополітичної, політичної присутності та лобювання [4, с. 251–295]. Проте, ця позатериторіальна присутність, що не характеризується прямим фактом територіального володіння, насправді реалізується територіально, але не інститутами держави, а недержавними акторами (неурядовими організаціями, фондами, тощо) [4, с. 266].

В геополітиці, де позначення такого роду простору присутності приділяється значна увага, прийнято розрізняти поняття «ендемичний простір», «тотальний», «метапростір», «геополітичний» та «прикордонний», «перехресний», простори, за класифікацією К. Плешакова [6, с. 32]. Якщо *ендемичний простір* контролюється державою і цей факт визнається усіма акторами геополітичної системи, то категорія «*тотальний простір*» окреслює національний простір, який може бути ширшим за «ендемичний» і не передбачає однозначного визнання. *Прикордонним простором*, при цьому, називається територія, яка знаходиться під контролем держави, але недостатньо освоєна, що можуть демонструвати відцентрові настрої та нелояльність до центру, і да політична приналежність розглядається як ситуативна. Виразний оспорюваний статус характерний для *перехресного простору*. В той же час, *метапростір* розглядається як об'єкт одночасного освоєння декількома державами. Значним просторовим ефектом позначається в геополітиці місце розгортання просторової присутності – геополітична точка, яка, як правило, має спеціальний статус: від спеціального адміністративного до спеціального символічного.

Відтак, конструювання в (geo)політичному просторі територіально-політичних утворень, територіально-політичних структур та систем передбачає політично спрямовану діяльність акторів з метою реалізації їх (geo)політичних або (geo)економічних цілей. Об'єктивовані суб'єктивною діяльністю *територіально-політичні утворення* (ТПУ) мають різний масштаб та статус. Під ТПУ прийнято розуміти одиницю політико-географічного простору. Традиційно їх розрізняють за наявністю політичного визнання та віддзеркалення на картах. Вирізняють: 1) *держави*; 2) *країни*; 3) *залежні країни та території*. Останній тип ТПУ може проявляти політичну волю, претендувати на реалізацію самовизначення, але залишається об'єктом геополітичного чи адміністративного контролю. Підтримка геополітичної присутності використовується сьогодні рядом колишніх метрополій і проявляється як «гетеротопія європейського простору»: відносини протекторату, співдружності, інкорпорованої чи неінкорпорованої території, віддалених зовнішніх регіонів, заморських країн та територій, асоційованого членства тощо [8, с. 200–220].

В історії кількість державних утворень постійно змінювалася: 21 – станом на 1776 р., 53 – станом на 1917 р., 51 – станом на кінець 1945 р., 60 – станом на 1960 р., 185 – станом на 1999 р., і до 194 – станом 2011 р. [1; 17]. В 1949 р. ООН виокремлювали 7 типів ТПУ [18]: 1) держави-засновниці ООН; 2) держави-засновниці ООН, які святкують їх незалежність після утворення ООН; 3) держави, які не є членами ООН; 4) території, адміністровані під мандатом Ліги Націй; 5) держави у спеціальних торгових відносинах з державами-членами ООН; 6) території, які від 1949 р. були під системою опіки ООН; 7) сьому групу територіально-політичних утворень складали «інші залежні території» [18; 8, с. 110].

Станом на 2021 р. ООН виокремлює 4 типи ТПУ: 1) держави-члени ООН (193 держави); 2) держави, що не є членами ООН (Ватикан; Палестина з 2012 р.); 3) держави «спостерігачі» при ООН (Ватикан; Палестина з 2012 р.); 4) несамоврядні території, до числа яких відносять Французьку Полінезію, Нову Каледонію, контрольовані Францією; Гібралтар, Бермудські острови, Британські Віргінські острови та інші території, контрольовані Великобританією; Гуам, Американські Самоа та Віргінські острови, контрольовані США [16; 17].

На відміну від ТПУ *територіально-політичні системи* (ТПС) розглядаються як комплексні багаторівневі утворення. Сьогодні таке розділення стає менш релевантним або, навіть, застарілим, особливо, коли держави Європи пройшли шлях інтеграції під гаслом конструювання «Європи регіонів», втілюючи стандарти демократії на всіх рівнях свого регіонального поділу, принципи деволюції та децентралізації. Постмодерна логіка представляє державу не як доцентрове ієрархізоване ТПУ, а як інструмент організації та підтримки внутрішньо-національних зв'язків в деієрархізованому просторі політичних відносин, концептуалізованих як «багаторівневе управління» та «поліцентричне врядування».

В сучасному аналізі також використовується поняття «*територіально-політична організація суспільства*» (ТПОС), що включає в себе в просторові аспекти політичної діяльності і її результати – утворену ТПС. Виходячи з того, що термін «територіальна організація» передбачає як процес, діяльність, так і її результат, то ТПС постає в двох варіантах: 1) ТПС де-юре, що функціонують у визначених кордонах, тобто, це держави, їх союзні організації, зони з спеціальним статусом, виборчі округи, громади, тощо, та 2) ТПС де-факто, що характеризуються об'єктивним існуванням в кордонах, які не співпадають з встановленими, тобто це ТПС, які не отримали визнання [3, с. 290–291]. Крім того, визначають ранги ТПС, характеризовані різним просторовим охопленням, соціально-політичними властивостями та функціями, де ТПС базового рівня – це політико-географічне місце, мінімальний просторовий носій політико-географічних відмінностей [2]. «Місце» як елементарну складову ТПС концептуалізують як «*місцезорозвиток*» (П. Савицький), «*ландшафт, що годує*» (Л. Гумільов). Кожен із рівнів виконує політичні функції та формує відносини в ТПС де-юре і де-факто,

зберігає власні кордони і «чим більшою мірою збігаються ТПС де-факто і де-юре, тим більшою керованістю володіє політична система в територіальному плані. На практиці ці системи поєднуються не повністю, переважно на нижчих системах ієрархії» [3, с. 290, 297]. Р. Туровський зазначає, що «визначення ТПС, що існують в політичній географії, для політології є недостатньо операціональними» [7, с. 32]. ТПС в вузькому розумінні розглядається як різновид не стільки політичної, скільки територіальної системи, в якій системоутворюючими є територіальні відносини між елементами будь-якої природи, тоді як політичні відносини утворюють розширений предмет. Тому, передбачається визнання ТПС двох типів: 1) ТПС в широкому сенсі (I типу) як система, яка формується як об'єктивно взаємопов'язані поєднання елементів політичної сфери, що функціонують на певній території [3, с. 234]. Тут розглядається ядро політичної системи, географічні кордони якої є похідними від поширення політичних відносин [7, с. 35]; 2) ТПС у вузькому сенсі (II типу) охоплює регіональні політичні відносини в географічному вираженні, їх територіальну структуру і динаміку. Дослідження зосереджується на аналізі ареалів і вузлів, точок зростання, силових полів, просторовому дрейфі і дифузії політичних явищ.

Також, ієрархічна система територіально-політичного поділу представляється як багаторівнева, що включає: *національний та транснаціональний рівні*. Перший – будується від первинного географічного місця або самоврядної одиниці (IV ранг – комуна, громада) до локальної системи географічних місць або політико-адміністративної одиниці (III ранг – район, повіт), далі до географічного району, або політико-адміністративної одиниці (II ранг – регіон, воєводство), і далі до останнього вищого рангу національного рівня – політико-географічної системи, або політико-адміністративної одиниці (I ранг – держава). *Транснаціональний рівень* політичних відносин передбачає формування ТПС як надсистеми, що включає держави та їх союзи, які існують як традиційні територіалізовані, так і сучасні детериторіалізовані системи. В обох випадках є два різновиди політико-географічних утворень: ТПС – де-юре, ТПС – де-факто [10]. При цьому, ТПС можна аналізувати в діахронії, аналізуючи зв'язок реліктових та сучасних ТПС, або в синхронії, аналізуючи ТПС, як специфічні системи, що співіснують одночасно, та в асинхронії, де акцент дослідження буде зроблено на крос-темпоральних особливостях формування та розвитку структурних елементів утворюваної системи.

Основу концепції ТПС становить положення, що базова одиниця – «місце» є «осередком політосфери, полем розгортання суспільних процесів... при цьому, суспільні і політичні дієві утворення (громади, організації, церква, політичні партії, ін.) впливають на формування уявлень про стан справ на даній території чи в країні» [10, с. 69].

В той же час, уявлення та когнітивні осмислення територіальної реальності впливають на процеси конструювання політичного простору. Політичний простір формується як результат об'єктивації політичної ідеї, яка знаходить втілення як об'єктивна територіалізована або віртуальна реальність. Територіалізація уявного простору (певної метаідеї – наприклад, ідеї «Європи регіонів») постає процесом впровадження політичної концепції, де місце та територія є категоріями структурування ТПС, охоплених ідеєю політичної консолідації. Суб'єкти політичної дії в процесі формування політичної реальності «привласнюють» територіальний простір в результаті «битви когнітивних карт» (наприклад, «когнітивних карт» прихильників ідеї «Європи націй» та «Європи регіонів») та репрезентації їх інтересів. В подальшому, саме «місце» фокусує політичний процес, наприклад, процес децентралізації. Територія постає системою місць, регулярною структурою, що забезпечує процеси життєдіяльності суспільства. Територіальна політика постає цілеспрямованим впорядкуванням системи регулярних структур з метою їх консолідації. Остання відбувається в просторово-часовому вимірах, проявляється в континуально-мережевих структурах, організованих на рівнях та між рівнями ТПС, демонструє співіснування, напластування мережових та ієрархізованих систем. «Місце», як мінімальний носій політичних та територіальних особливостей виступає як безперервний та вкрай політизований процес розвитку. Змістовна двовимірність «місця» проявляється в значеннях місця як «локусу» – простору, що має межі, та «топосу» як місця нескінченного розгортання смислів, що обумовлює процес самовизначення, розвитку в просторах соціальних, культурних та політичних відносин.

Так, дизайн складної ТПС ЄС будувався з метою реструктуризації територій національного розвитку та простору громадської участі як втілення стратегії підвищення конкурентоздатності регіонів, що і обумовило розвиток їх суб'єктності в подальшому. Обґрунтування регіону як модульної одиниці просторової взаємодії в контексті реалізації стратегії просторового планування, долання моделі суверенної держави для вирішення проблем розвитку Європи було представлено в програмах А. Спінеллі, Е. Россі, Р. Шумана, Ж. Монне, що стали основою конструювання мережових систем та поліморфних територіальних одиниць, де регіон демонструє якості обох як гетеротопія. З 40-років XX ст. територіальна політика ЄС набула характеру стратегічної програми просторового розвитку з метою створення ефективної політико-економічної системи, зберігаючи компроміс проєктів єдності (наднаціональної та міжурядової). Принципи багаторівневого управління та поліцентричного врядування впроваджувалися як умова ефективного економічного розвитку. Завдання деієрархізації, деєтатизації ТПС та *детериторіалізації* політичного процесу обумовили впровадження *децентралізації*, інструментами реалізації якої є *деконцентрація*, *дерегуляція*, *деволюція*, *делегування*, що в комплексі 4D продемонстрували варіативність реформ та впроваджених практик

багаторівневого управління, асиметричного управління, гібридизацію в моделях місцевого самоврядування, які традиційно визначаються як результат впливу правових сімей, теорій муніципального права, теорій суверенітету.

Процеси децентралізації в державах Європи з різними традиціями центр-периферійних відносин, проявляються в різних моделях організації ТПС: централізований та асиметричний федералізм, квазіфедералізм або фуеролістичний регіоналізм; деволюційна, полуміфедеральна, нефедеральна автономія; федеративна автономія. Різноманітність моделей в ЄС демонструють симетрії та асиметрії в нормативно-правовому закріпленні статусів та повноважень регіонів держав, а також в конституційних визначеннях складу ТПС держав [8, с. 200–220]. Так, сучасні унітарні держави демонструють більший рівень децентралізації, ніж федеральні. Аналіз індексів локальної, регіональної автономії, індексів децентралізації та податкової влади субнаціональних урядів вказують на те, що унітарні держави мають більшу автономію на місцях ніж федеративні. Наприклад, індекси локальної автономії у федеральних Німеччині та Австрії є нижчими ніж індекси в унітарних складних Італії, Фінляндії та Данії, а також нижчим ніж в унітарних простих Польщі та Швеції. При цьому, наприклад, в Австрії та Бельгії індекс локальної автономії є навіть нижчим ніж в усіх вище перелічених державах. Якщо порівнювати держави ЄС за регіональним індексом, то найвищі показники регіональної автономії виявляються у Німеччині, але за нею друге місце має Іспанія, потім Бельгія та Італія. Автономізм як «податкова влада субнаціональних рівнів» демонструє, що показники Данії, Фінляндії, Франції, Швеції, Іспанії є вищими, наприклад, ніж показники Австрії та Бельгії [8, с. 208–213, 363–367].

Просторовий поліморфізм в ЄС та державах ЄС постає як репрезентація логік носіїв політичних інтересів. Морфологічна структура простору ЄС в процесі оформлення політичної системи є багатокомпонентною, асиметричною, але процес реформування територіально-політичної основи спрямований на створення уніфікованої системи, де регіон має самостійну цінність. Новий регіоналізм, на відміну від «старого», який формувався в умовах біполярності під контролем наддержав і досліджувався в системній концепції М. Каплана та неофункціоналістському підході Б. Хеттне, Ф. Соєрбаума, Е. Хааса, є версією багатополарності і формується за автономістською логікою набуття суб'єктності «знизу», обумовлює ускладнення морфологічних структур за рахунок спонтанного росту нових акторів політичних відносин. Це пояснює формування різних контекстів поняття «регіон ЄС», який представлено як наднаціональний рівень (ЄС, Вишеградська група), субнаціональний рівень (статистичні регіони, регіони), транснаціональний рівень (євро регіони).

Процес узгодження критеріїв виокремлення регіонів відбувається як впровадження системи регіонального вимірювання в ЄС: за кількістю населення – класифікація (NUTS); за стандартом територіального поділу; за індексом регіональної автономії; за індексом децентралізації; за індексом локальної автономії; за рівнем «податкової влади» субнаціональних урядів. Більшість індексів включають групи показників, визначаючи різницю в адміністративній, фінансовій, політичній сферах впровадження реформ. Моніторинг показників з боку ЄС забезпечує аналіз територіальної «згуртованості», як здатності до модульної інтеграції. Асиметричне управління формується в різних формах, обсягах, проявляється в правовій регуляції, в договірних практиках, структурах і статусах, в неоконструктивістських підходах щодо розвитку ЄС.

В процесі реструктуризації політичного простору ЄС, співіснування перехресних політичних просторів в систему багаторівневої участі трансформується і інститут громадянства. Це забезпечується впровадженням наднаціонального, регіонального, подвійного, множинного громадянства в територіально-політичних системах ЄС та в ЄС. Практики «ефективного громадянства» набули утилітарного значення, що проявляється у наданні громадянства держав ЄС за інвестиції, особливі зв'язки. Інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі. Це демонструє гарантування політичних прав резидентам на рівні місцевого самоврядування та наднаціонального громадянства ЄС.

Відтак, політичний простір, який об'єктивується внаслідок інтеракцій суб'єктів політичної дії проявляється як *поліморфний*. Він може бути віртуальним, але отримує означення, обмеження територіальними рамками територіально-політичних утворень та систем. *Територіалізація* простору є інструментом його привласнення, встановлення контролю над ним та участі у ньому, презентацією встановленої влади, утворених політичних відносин. *Просторовий поліморфізм* проявляється як репрезентація логік носіїв політичних інтересів, *проекція їх внутрішньої структури*: ієрархічної, мережевої, мультимодальної, симетричної та асиметричної, закритої (з високими порогами участі), відкритою (з порогами участі, що характерні консолідаційним демократіям), і може проявлятися у спрямованості розвитку політичних систем, що можуть мати один центр або поліцентричний характер. У територіальному втіленні поліформізм політичного простору проявляється особливостями територіальної морфології територіальних систем. *Хронологічна динаміка розвитку складних територіально-політичних систем*, яку демонструють мозаїчна змінність дієвих акторів («великі держави», «визнані держави», «частково визнані держави», «залежні», «спірні», «віддалені», ін.) та утворювані ними Порядки в макросистемах також виявляє поліморфізм політичного простору. *Поліморфізм* політичного простору проявляється і в *типології складних територіально-політичних систем* (етнополітичні, династичні, імперські, цивілізаційні, комплексні угруповання держав) та в *інструментальній основі підтримки різнорівневих Порядків* (локального, регіонального, державного, національного), що пояснюється зміною методологічних концептів «територіального володіння», «територіального верховенства», «просторового розвитку».

Бібліографічний список:

1. Алмонд Г., Далтон Р., Пауэлл Дж., Стром К. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Учебное пособие / сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. М.: Аспект Пресс, 2002. 537 с.
2. Елацков А. Б., Зиновьев А. Территориально-политическая система как объект политической географии. *Географическое изучение территориальных систем: сб. материалов конференции* / под ред. М. Ивановой. Пермь, 2010. Кн. 2. С. 103–107.
3. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. М.: Аспект Пресс, 2001. 479 с.
4. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
5. Лефевр А. Производство пространства / пер. с франц. И. Стаф. М.: Strelka Press, 2015. 432 с.
6. Плешаков К. Геополитика в свете глобальных перемен. *Международная жизнь*. 1994. № 10. С. 32–34.
7. Туровский Р. Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений. М.: ГУ ВШЭ, 2007. 399 с.
8. Узун Ю.В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 378 с.
9. Узун Ю.В. Територіальна політика держав ЄС: стабілізація та конструювання політичних систем : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2021. 40 с.
10. Яценко Б. П. Особливості територіально-політичних систем національного і транснаціонального рівня (до проблем концепції географічних місць). *Геополитика и экогеодинамика регионов. Симферополь*. 2014. Т. 10. Вып. 2. С. 69–71.
11. Easton D. The Political System, an Inquiry into the State of Political Science. NY: Alfred A. Knopf Inc. 1953. 320 p.
12. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* / S. M. Lipset, and S. Rokkan (eds.). NY: Free Press, 1967. P. 1–64.
13. Raffestin C. Pour une géographie du pouvoir. Paris: Litec, 1980. 249 p.
14. Rommele A. Cleavage Structure and Party Systems in East and Central Europe. *Cleavages, parties and voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania* / Lawson K., et. al. (eds.). Westport: Praeger, 1999. P. 3–17.
15. Soja E. W. The Political Organization of Space. Washington, D.C.: Resource paper No. 8., Association of American Geographers. Commission on College Geography. 1971. 54 p.
16. UN. Non-Self-Governing Territories. The United Nation. URL: <https://www.un.org/geospatial/content/non-self-governing-territories-en> (дата звернення 10.09.2022).
17. UN. Overview. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> (дата звернення 10.09.2022).
18. UN. The world in 1945. URL: <https://www.un.org/geospatial/content/world-1945> (дата звернення 10.09.2022).

References:

1. Almond G., Dalton R., Paujell Dzh., Strom K. Sravnitel'naja politologija segodnja. Mirovoj obzor. Uchebnoe posobie / sokr. per. s angl. A. S. Bogdanovskogo, L. A. Galkinoj; pod red. M. V. Il'ina, A. Ju. Mel'vilja. M.: Aspekt Press, 2002. 537 s.
2. Elackov A. B., Zinov'ev A. Territorial'no-politicheskaja sistema kak ob#ekt politicheskoy geografii. Geograficheskoe izuchenie territorial'nyh sistem: sb. materialov konferencii / pod red. M. Ivanovoj. Perm', 2010. Kn. 2. S. 103–107.
3. Kolosov V. A., Mironenko N. S. Geopolitika i politicheskaja geografija. M.: Aspekt Press, 2001. 479 s.
4. Koch S. V. Transkordonnya: prostir social'nogo poryadku i polity`chnoyi diyi: monografiya. Odessa: Feniks, 2019. 357 s.
5. Лефевр А. Производство пространства / пер. с франц. И. Стаф. М.: Strelka Press, 2015. 432 с.
6. Pleshakov K. Geopolitika v svete global'nyh peremen. Mezhdunarodnaja zhizn'. 1994. № 10. S. 32–34.
7. Turovskij R. F. Centr i regiony: problemy politicheskikh otnoshenij. M.: GU VShJ, 2007. 399 s.
8. Uzun Yu.V. Pry`vlasnennya prostoru: organizaciya vzayemodiyi v skladny`x polity`chny`x sy`stemax : monogarfiya. Odessa : Feniks, 2021. 378 s.
9. Uzun Yu.V. Tery`torial'na polity`ka derzhav YeS: stabilizaciya ta konstruyuvannya polity`chny`x sy`stem : avtoref. dy`s.. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra polit. nauk: 23.00.02. Odessa, 2021. 40 s.
10. Jacenko B. P. Osoblivosti teritorial'no-politichnih sistem nacional'nogo i transnacional'nogo rivnja (do problem koncepcii geografichnih misc'). Geopolitika i jekogeodinamika regionov. Simferopol'. 2014. T. 10. Vyp. 2. S. 69–71
11. Easton D. The Political System, an Inquiry into the State of Political Science. NY: Alfred A. Knopf Inc. 1953. 320 p.

12. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* / S. M. Lipset, and S. Rokkan (eds.). NY: Free Press, 1967. P. 1–64.
13. Raffestin C. Pour une géographie du pouvoir. Paris: Litec, 1980. 249 p.
14. Rommele A. Cleavage Structure and Party Systems in East and Central Europe. *Cleavages, parties and voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania* / Lawson K., et. al. (eds.). Westport: Praeger, 1999. P. 3–17.
15. Soja E. W. The Political Organization of Space. Washington, D.C.: Resource paper No. 8., Association of American Geographers. Commission on College Geography. 1971. 54 p.
16. UN. Non-Self-Governing Territories. The United Nation. URL: <https://www.un.org/geospatial/content/non-self-governing-territories-en> (дата звернення 10.09.2022).
17. UN. Overview. The United Nations. URL: <https://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> (дата звернення 10.09.2022).
18. UN. The world in 1945. URL: <https://www.un.org/geospatial/content/world-1945> (дата звернення 10.09.2022).